

УДК 321.6/.7

ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ГІБРИДНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Роман Кисленко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політичних наук
вул. Володимирська, 64, 01033, м. Київ, Україна*

У статті системно досліджено підходи до концептуалізації гібридних політичних режимів. Виокремлено, узагальнено та структуровано теоретичні напрями осмислення сутності феномена гібридного режиму. Проаналізовано переваги та недоліки кожного підходу крізь призму створення єдиної теоретичної основи гібридних режимів.

Ключові слова: гібридний режим, демократія, авторитаризм, трансформація, демократизація, концептуалізація, перехідний режим.

За даними міжнародної неурядової організації Freedom House [4], станом на 2018 рік у світі налічується 59 «частково вільних» країн, які більшість фахівців інтерпретує як гібридні режими. Загалом, це 30 % від загальної кількості держав, у яких мешкає 1,8 млрд осіб. Ігнорувати факт існування режимів, які не є ні ліберальними демократіями, ні закритими авторитаризмами, стало просто неприйнятно як із наукового, так і з політичного кутів зору. Недоцільно також очікувати від них, що будучи «перехідними», рано чи пізно ці країни стануть повноцінними демократіями. Проте за чверть століття наукових студій політологи так і не досягнули однастайності навіть у тлумаченні сутності цього типу політичного режиму, а підходи до його визначення й далі неузгоджені між собою, часом принципово відрізняючись одне від одного.

Різнобічний аналіз гібридних політичних режимів був започаткований ученими-транзитологами та дослідниками демократизації, такими як Л. Вей, Л. Гілберт, Л. Даймонд, Й. Екман, Ф. Закарія, Т. Карл, Т. Карозерс, Д. Кольер, С. Левицький, Й. Лінде, В. Меркель, Л. Морліно, П. Мохсені, Г. О'Донелл, М. Оттавей, А. Шедлер, Ф. Шміттер та інші. Серед вітчизняних науковців вирізняються праці Ю. Дзюбенко, К. Лавренової та Ю. Мацієвського.

На жаль, запровадження різних напрямів дослідження, що так чи інакше стосувалися гібридних режимів, а також швидкість, із якою було опубліковано значну кількість відповідної наукової літератури, призвели до певної гносеологічної та методологічної плутанини. Унаслідок слабого діалогу авторів сучасні розвідки гібридних режимів і досі не відповідають важливій меті – побудові спільної теоретичної основи. Усе це перешкоджає накопиченню знань і підриває цінність майбутніх студій. Метою статті є виокремлення та систематизація існуючих підходів до концептуалізації феномена гібридного режиму. Для цього перед автором постають такі завдання: виділити й узагальнити за історичним принципом основні напрями дослідження гібридних режимів, структурувати концептуальні підходи за атрибутивним критерієм, критично проаналізувати кожен із них і виокремити їхні переваги та недоліки.

Традиційним і найбільш популярним визначенням гібридного режиму є його розуміння як різновиду політичного режиму, що поєднує риси демократії та авторитаризму. Саме з та-

ким значенням термін «гібридний режим» і був запроваджений у науковий обіг професором Стенфордського університету Т. Карл із заувагою про «проміжний «гібридний» ландшафт» на політичній карті [8, с. 72–73]. Однак далі вона концептуально не розвинула цю ідею.

Подібна дефініція не відображає видових особливостей гібридного режиму. Демократизація закономірно передбачає певний період інституційних перетворень, за яких режим буде змішаним. Відтак історично перший контекстуальний напрям дослідження був пов'язаний з інтерпретацією гібриду як перехідного режиму. У ньому політичні інститути попереднього недемократичного режиму, що так чи інакше продовжували функціонувати або все ще перебувати в процесі демонтажу, змішувалися з демократичними інститутами, які починали запроваджуватися чи розвиватися.

Невизначеність і поліваріативність трансформаційного процесу не дає підстав одностайно стверджувати, яким буде його результат – чи консолідація демократії, чи повернення до авторитаризму. Ця двоїстість не давала змоги до кінця обґрунтувати тотожність гібридного та перехідного режимів. Проблему ускладнює той факт, що «гібридний» перехідний політичний порядок, як показує практика, може застигнути без видимих в якому б то не було напрямі змін на тривалий час. Щоб упевнено говорити про дієвість того чи іншого типу режимів, потрібно слідкувати за ним якраз протягом певного періоду. Щодо термінів, то автор схиляється до часових рамок приблизно в десять років, які обґрунтував італійський політолог Л. Морліно [11, с. 283, 285].

У підсумку щоб упевнено стверджувати про те, що гібридний режим перебуває в стані транзитивності, необхідні достатні емпіричні підстави й надійна теоретична модель пояснень і прогнозувань його розвитку. На жаль, на хвилі невиправдано оптимістичного «тріумфу демократії» 80-х років ХХ століття в першій половині 1990-х років багато вчених надто поквапилося проголосити більшість посткомуністичних та африканських країн, які скинули свої недемократичні уряди, такими, що прямують у бік демократії.

Надмірний оптимізм початку 90-х років був сформований, зокрема, успішною демократизацією раннього періоду «третьої хвилі» (1974–1989 роки). Справді, у Південній Європі (Греція, Іспанія, Португалія), Південній Америці (Аргентина, Бразилія, Уругвай, Чилі) й у Центральній Європі (Болгарія, Польща, Угорщина, Чехословаччина) авторитарні кризи послідовно призвели до демократизації. Першим авторитарним відкриттям майже завжди вдавалося уникати контролю за перехідним процесом із боку колишніх авторитарних еліт і перетворюватись у повноцінні демократичні транзити. Коли ж авторитарні режими руйнувались, їх практично завжди змінювали демократії.

С. Левицький і Л. Вей щодо теоретичних прорахунків дослідників демократизації констатували: «Спостерігачі узагальнили з успішних випадків режимної трансформації принаймні два хибні правила, які сильно вплинули на те, як вони інтерпретували переходи 1990-х років. По-перше, вчені почали отожднювати авторитарну руйнацію із власне демократизацією. <...> По-друге, всі авторитарні розкриття вважалися ознакою початку переходу, який у підсумку призведе до демократії» [10, с. 49].

Розпад недемократичного режиму може призвести до різноманітних результатів, починаючи від демократії (Польща після 1989 року) до створення нової форми авторитаризму (Іран після 1979 року) чи навіть до розпаду держави й анархії (Лівія після 2011 року). Історично більшість авторитарних полумок не увінчалася демократією [13, с. 25–27]. Хоча розпад авторитаризму створює можливості для демократизації, не вистачає теоретичних та емпіричних доказів такої прямої залежності. Був проігнорований і той факт, що автократи можуть здійснювати видимість реформ або ж їхні реформування можуть спрямовуватися на короткострокове послаблення внутрішніх криз.

Тож навіть обмежені відкриття, що були спрямовані на запобігання міжнародному тиску з боку демократичних держав після розпаду СРСР, сприймалися як демократизація. Цей оптимізм поділявся, зокрема, і Freedom House, що на початку 1990-х років покращила стан автократій у Габоні, Йорданії, Казахстані, Туркменістані й Узбекистані до «частково вільних» [5, с. 484]. Майже всі ці режими характеризувалися як «нові демократії» або принаймні як зменшені підтипи демократії.

Першим повноцінним підходом у трактуванні гібридного режиму була концепція так званої «демократії із прикметниками». Їй теж притаманні вищезазначені недоліки, проте вона актуальна й досі. Цей підхід безпосередньо сформувався в рамках методології дослідження політичних режимів «третьої хвилі», яким властиві демократичні атрибути, але які «глибоко відрізняються від демократій у розвинених індустріальних країнах» [1, с. 430]. У контексті режимних класифікацій згідно з цим підходом похідною є стратегія створення «зменшених підтипів» шляхом прикріплення до терміна «демократія» різних прикметників або префіксів. Категорія «зменшеного підтипу» вказує на режим, який не відповідає повним вимогам визначення кореневого концепту, оскільки він не має «однієї чи декількох його визначальних ознак» [1, с. 437–442, 448].

Для порівняльного аналізу концептів тут і далі можна сконцентрувати увагу на їхніх інтенціоналі й екстенціоналі. Перший стосується визначальних атрибутів поняття, тоді як другий вказує на широту емпіричних випадків, до яких воно застосовується. Коли збільшується інтенціонал поняття, зменшується його екстенціонал [7, с. 10]. Інакше кажучи, наскільки примножується кількість атрибутів концепту, пов'язаного зі зменшеним підтипом «демократії», настільки скорочується кількість зразків цього політичного режиму.

Найвідомішими прикладами «демократій із прикметниками» є концепти, що широко розходяться між собою за змістом: «напівдемократія» (Л. Даймонда, Х. Лінца та С. Ліпсета), «делегативна демократія» (Г. О'Доннела), «неліберальна демократія» (Ф. Закарії) та інші. Концепція «неліберальної демократії» Ф. Закарії стосується політичних режимів, які поєднують загальне право голосу для дорослих і багатопартійні вибори з неспроможністю урядів захистити громадянські свободи. Оскільки дефініція «неліберальної демократії» не має багатьох атрибутів, воно охоплює широке коло режимних випадків від «скромних правопорушників, таких як Аргентина, до режимів, близьких до тираній, як, наприклад, Казахстан або Білорусь» [14, с. 23].

Порівняно з цим, концепт «напівдемократія» Л. Даймонда та його співавторів містить більшу кількість атрибутів, таких як владна ефективність посадових осіб, обраних через виборчі процедури, та конкурентність виборів [3, с. 25]. Тож поняття «напівдемократія» Л. Даймонда (та інші) містить лише частину змісту (інтенціоналу) категорії «неліберальна демократія» Ф. Закарії. Ці два приклади відображають значну концептуальну плутанину та граничну нечіткість підходу «зменшеної демократії».

Подібна, але діаметрально протилежна перспектива передбачає приєднання модифікаторів до поняття авторитаризму як кореневого концепту, щодо якого конструюється «зменшений підтип». Концепція «авторитаризму з прикметниками» була прогресивною реакцією на упередження попереднього підходу. Також вона більш точно підкреслювала недемократичний характер багатьох «трансформаційних» режимів 90-х років ХХ століття, які так і не просунулись у напрямі демократії.

У ролі прикладів автор порівнює найбільш використовувані концепти цього підходу, а саме: «змагальний авторитаризм» С. Левицького і Л. Вея та «виборчий авторитаризм» А. Шедлера. Незважаючи на те, що ці вчені стандартизують лінію поділу демократичних і недемократичних систем, вони не погоджуються один з одним щодо межі між гібридним

Останнім проаналізованим у статті підходом буде конфігураційний, запропонований Л. Гілберт і П. Мохсені, які спробували подолати згадану невизначеність. Замість того, щоб розміщувати режими на лінійному континуумі від авторитаризму до демократії, вони підкреслюють багатомірні механізми побудови типів режиму, виокремлюючи їхні інституційні особливості.

Точкою відліку в цьому разі слугує переосмислення критерію поділу режимів на виборчі та невиборчі. Раніше дослідники задовільнялися підставою багатопартійності, що й визначало належність режиму до демократичного чи недемократичного типів. Однак «третя хвиля» певної мірою універсалізувала цю ознаку, і сьогодні авторитарні режими масово дозволяють існування опозиційних, хоча й підконтрольних партій. Натомість «конкурентні багатопартійні вибори, які відбуваються в недемократичному контексті, є корисним способом визначення виборчого режиму, щоб відокремити гібридні режими від своїх авторитарних (невиборчих) колег» [6, с. 275–276].

Л. Гілберт і П. Мохсені, спираючись на ідеї Дж. Сарторі та С. Левицького і Л. Вея, визначають конкурентні багатопартійні вибори як такі, у яких може брати участь більш ніж один центр влади з різними інтересами, «становлячи серйозну електоральну загрозу інкубентам» [9, с. 6, 8]. Чим вища конкурентність, тим більша близькість виборчих результатів повинна бути між різними центрами влади [6, с. 278]. Отож конкурентні вибори розподіляють владу між різними політичними групами. На противагу цьому неконкурентні вибори відбуваються в умовах, коли не існує серйозних загроз монополії влади правлячої партії. Показником цього закономірно слугує оборот, або змінюваність, влади. Сучасні гібридні режими займають такий ключовий теоретичний простір, за якого проводяться конкурентні вибори, незважаючи на нерівномірність політичного поля [9].

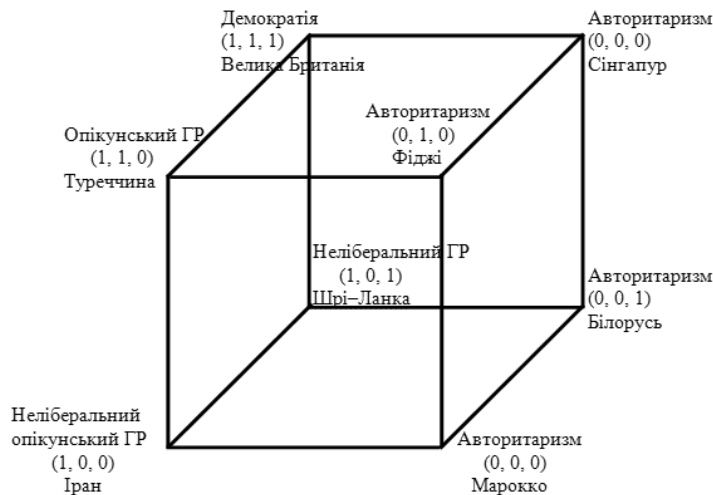
Якість конкуренції, що розуміється як загальні правила виборчої гри, є другою складовою в композитній класифікації режимів Л. Гілберт і П. Мохсені. Тут розмежовуються «конкуренція» та «конкурентоспроможність». Для чіткості дослідники позначають цей вимір як «громадянські свободи», спираючись на ідею Р. Даля, що такі свободи забезпечують мінімальні умови процесуальної демократії, роблячи конкуренцію чесною. Ступінь громадянських свобод (свобода слова, зборів і право на альтернативні джерела інформації тощо) свідчить про особливості ліберальних/неліберальних відносин у суспільстві. Стосовно ж конкуренції, то надійне виконання громадянських свобод створює більш чесні умови виборів для конкуруючих партій [6, с. 285].

Звідси два важливі для класифікації режимів параметри – «конкурентоспроможність» як умова та «конкуренція» як структура політичної системи. Демократії є конкурентними режимами з чесною конкуренцією, тоді як авторитаризми – неконкурентні режими з недобросовісною конкуренцією. Гібридні режими займають концептуальний вакуум конкурентних режимів із нечесною конкуренцією. Отже, з перевизначенням виборчого критерію, підкреслюючи межі між конкурентним і неконкурентним режимами, важливо розмежовувати демократичні режими та гібридні режими, з одного боку, від авторитарних – з іншого. На відміну від цього, конкурентоспроможність є важливою для диференціації демократій від усіх недемократичних режимів.

Ступінь опікунського втручання є третім визначальним аспектом класифікації режиму, на думку Л. Гілберт і П. Мохсені. Опікунські органи чи зарезервовані сфери влади (військові, монархи або релігійні авторитети) належать до невиборних інститутів. Дослідники розкрили роль опікунських органів, які обходили політичні механізми демократичного прийняття рішень, фактично позбавляючи такі режими можливості бути класифікованими як демократії. Підкреслюючи лінію між демократією та не демократією, А. Шедлер

стверджує, що опікунські інститути стримують порядок денний обраних посадовців або накладають вето на їхні рішення, порушуючи важливі зв'язки в ланцюгу демократичного вибору [Цит. за: 6, с. 286].

На відміну від одномірної та лінійної класифікації режимів, на рис. 2 показана багатомірна матриця типів режиму, що її пропонують Л. Гілберт і П. Мохсені [6, с. 287–293]. Куб побудований на теоретично визначених осях конкуренції, громадянських свобод й опікунського втручання. Назви різновидів гібридних режимів залежать від розташування на заданих осях кубу.

Примітки:

X–вісь: конкуренція

Y–вісь: громадянські свободи

Z–вісь: опікунське втручання

ГР – гібридний режим

Рис. 2. Конфігураційна модель типів політичних режимів [6, с. 293]

З'ясовуючи джерело концептуальної плутанини в сучасній класифікації політичних систем на метарівні електорального режиму, Л. Гілберт і П. Мохсені переосмислюють загальну концепцію виборчих і неелекторальних режимів. Це створює концептуальний простір для недемократичних неавторитарних режимів, якими є гібриди. Висвітлюючи можливі багатомірні конфігурації, які можуть містити типи режиму, можна встановити інший порядок демократичних, гібридних та авторитарних режимних відношень. Хоча класифікації переважно базуються на одномірному континуумі, політологи відроджують багатомірну концептуалізацію режимів, ґрунтуючись на конкуренції, опікунському втручанні та громадянських свободах. Як результат, їхня концептуальна перспектива може допомогти стандартизувати зміст гібридного режиму та пом'якшити деякі концептуальні сум'яття.

Серед недоліків підходу варто вказати на недостатність показника опікунського втручання, якщо йтиметься про форми гібридних режимів, для яких визначальними є інші атрибути, передусім слабкість верховенства права чи вкрай незадовільне та неякісне врядування. По-друге, якщо порівнювати з іншими класифікаціями, виявляється абсолютізація значення одних показників на шкоду іншим, які здатні «компенсувати» втрату пози-

цій у демократичних рейтингах. Саме так здійснюють дезагреговані системи ранжування [2; 4]. Оскільки самі автори підходу підкреслюють багатомірність режимів, то особливо важливим є ретельний підбір конфігурації їхніх властивостей.

Потенційно доробок значної кількості вчених можна було б узагальнити ще в декількох підходах. Однак сьогодні їм бракує концептуальної визначеності щодо тлумачення гібридного режиму, яка давала б змогу рухатися від первинного теоретичного концепту до все більш абстрактних конструктів, розгортаючи всю структуру теорії політичних режимів. З іншого боку, у них існують труднощі з інкорпорацією концепції гібридного режиму в більш широкий дисциплінарний контекст теорії режимів.

Наприклад, поширеним є напрям, у якому автори намагаються побудувати недемократичний і неавторитарний тип режиму, не застосовуючи ці ключові терміни у назвах. При цьому іде певною мірою абсолютизація лише одного із властивих йому атрибутів: «керований плюралізм» (Х. Бальцер), лібералізоване самодержавство (Д. Брумберг), «політика домінуючої влади» та «безплідний плюралізм» (Т. Карозерс), «демокрадура» та «диктабланда» (Г. О'Доннел і Ф. Шміттер), «анократія» (М. Маршал і К. Джагерс) тощо.

Крім того, деякі автори не зовсім вдало спробували поєднати вже існуючі, але протилежні як за змістом, так і за обсягом бінарні категорії в єдиний режим, уявляючи його в ролі гібридного. Зокрема, М. Богаардс об'єднує різнопорядкові концепти «виборчого авторитаризму» та «дефектної демократії», ґрунтуючись здебільшого на застарілому критерії багатопартійних виборів. У такому випадку побудови «двокореневої стратегії», як було доведено вище, «гібридні режими» містять широке коло емпіричних прикладів, які є відверто авторитарними країнами (Білорусь, Росія, Таїланд та інші).

Та домінуючим напрямом у політичній теорії залишається погляд на гібридні режими як на підтип авторитаризму, що містить ту чи іншу характеристику демократії: авторитаризм «з політичними партіями» (Н. Ецроу й Е. Франц), «з виборами» (Е. Луст-Окар, Б. Геддес), «із законодавчими органами» (Дж. Райт) або ж узагалі «з номінально демократичними інститутами» (Дж. Ганді). Проте в такому разі гібридний режим виступає здебільшого ще однією назвою авторитарного, не характеризуючись якою-небудь своєрідністю. Емпірично це можна дуже легко спростувати.

Отже, десятиліття перебування приблизно на тих самих позиціях у рейтингах показників прав і свобод, верховенства права та якості урядування, регулярні зловживання політичною владою з боку інкубентів та їх опора на неформальні інститути в більшості гібридних режимів змушують серйозно підійти до ґрунтового та системного вивчення цього політичного феномена. У режимах гібридного типу – хоч якими б різними всі вони не виглядали – є спільні характеристики, що зумовлюють специфічну логіку їх функціонування та певні механізми стабілізації.

Автор вважає відмінною особливістю цих режимів саме неформальні політичні інститути, які відіграють системоутворюючу роль. З одного боку, гібридні режими характеризуються наявністю комплексу демократичних інститутів: парламенту, політичних партій, регулярного проведення виборів, демократичної конституції тощо. Також мінімізована роль репресивних засобів і неправових методів приходу до влади та її утримання. З іншого боку, систематичне використання клієнт-патримоніальних мереж, корупція, непотизм і кронізм, нестроге дотримання дії закону, контрольованість судової гілки та інші недемократичні практики суттєво послаблюють демократичні інститути та не дають змоги таким режимам кваліфікуватися демократіями. До того ж від авторитарних режимів гібридні відрізняються відсутністю монополії на владу правлячої групи. Гібридні режими не лише багатопартійні. Їхньою ознакою є конкурентоспромож-

ність опозиційних сил, які в умовах періодичних виборів із невизначеним результатом здатні здійснити оборот влади.

Отже, існуючі підходи до концептуалізації гібридного режиму можуть бути суттєво вдосконалені, якщо брати до уваги запропоноване розуміння його сутності. Безперечним є перехоплення ініціативи в інтерпретації гібридних систем конфігураційним підходом, і його необхідно й далі розвивати шляхом варіативного підбору атрибутів політичних режимів. Варто пам'ятати і про апіорну амбівалентність гібридних режимів, тому не потрібно ігнорувати спроби поєднання підходів «демократій і авторитаризмів із прикметниками» в єдину концепцію, не цураючись використання похідних від цих термінів. Нарешті, не варто відмовлятися і від транзитологічних напрацювань: гібридний режим не перехідний, однак він завжди потенційний для демократизації.

Список використаної літератури

1. Collier D., Levitsky S. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*. 1997. Vol. 49. № 3. P. 430–451.
2. Democracy Index 2017: Free Speech Under Attack. A Report by The Economist Intelligence Unit. Economist Intelligence Unit. URL: http://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2017.pdf.
3. Diamond L.J. Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. № 2. P. 21–35.
4. Freedom in the World 2018: Democracy in Crisis. By M.J. Abramowitz. Freedom House. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2018_Final_SinglePage.pdf.
5. Freedom in the World: Political Rights and Civil Liberties, 1991–1992. R.B. McColm, D. Bricker, J. Finn, J.D. Karl and others. New York: Freedom House, 1992. 592 p.
6. Gilbert L., Mohseni P. Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. *Studies in Comparative International Development*. 2011. Vol. 46. № 3. P. 270–297.
7. Goertz G. *Social Science Concepts: A User's Guide*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005. XIV + 320 p.
8. Karl T.L. The Hybrid Regimes of Central America. *Journal of Democracy*. 1995. Vol. 6. № 3. P. 72–87.
9. Levitsky S., Way L. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War (Problems of International Politics)*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 536 p.
10. Levitsky S., Way L. The Myth of Democratic Recession. *Journal of Democracy*. 2015. Vol. 26. № 1. P. 45–58.
11. Morlino L. Are There Hybrid Regimes? Or are They Just an Optical Illusion? *European Political Science Review*. 2009. Vol. 1. № 2. P. 273–296.
12. Schedler A. The Logic of Electoral Authoritarianism. *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder: Lynne Rienner, 2006. P. 1–23.
13. Svoboda M.W. *The Politics of Authoritarian Rule*. New York: Cambridge University Press, 2012. XVIII + 228 p.
14. Zakaria F. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. № 6. P. 22–43.

APPROACHES FOR HYBRID POLITICAL REGIME CONCEPTUALIZATION

Roman Kyslenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 64, 01033, Kyiv, Ukraine*

The article systematically studies approaches to the conceptualization of hybrid political regimes. Theoretical directions of understanding of the essence of the hybrid regime phenomenon were generalized and structured. The advantages and disadvantages of each approach are analyzed through the prism of creating a unified theoretical basis for hybrid regimes.

Key words: hybrid regime, democracy, authoritarianism, transformation, democratization, conceptualization, transitional regime.